

ЛУБИЛЕЈИ

*Број је посвећен 160. годишњици
проглашења Црне Горе за књажевину.*

Радослав РАСПОПОВИЋ*

О ДИПЛОМАТИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ НАКОН ПРОМЈЕНЕ ОБЛИКА ВЛАДАВИНЕ У ЗЕМЉИ 1862. ГОДИНЕ

ABSTRACT: The fascination of the topic of Prince Danilo Petrović Njegoš as a diplomat stems from the fact that he was the first secular sovereign in the history of Montenegro. This fact resulted in the series of novelties he introduced in the diplomatic life of Montenegro, and in the very significant changes he made in the diplomatic representation of the country.

KEY WORDS: Prince Danilo, Montenegro, Principality, Russia, Petrograd

Дипломатску активност значајних историјских личности можемо оцјењивати различитим мјерилима. То, у неким случајевима, може бити анализа резултата њиховог рада који се могу тицати циљева ослободилачке борбе, националне еманципације земље и изградње државног апарата, проширења међународне сарадње или успјеха у територијалном ширењу државе. Некада може бити ријечи о политичким контактима са представницима страних земаља и резултатима постигнутим у рјешавању спорних међусобних или крупнијих међународних питања: спољнополитичког, територијалног, економског или другог карактера. У неким случајевима њихов рад се може оцјењивати и кроз допринос изградњи унутрашње и спољне институционалне структуре, односно основних институција државног апарата, посебно оних за вођење политике унутрашњег или спољнег представљања земље и сл.

Квантификација рада истакнутих политичких личности на дипломатском плану, у земљама са развијеним политичким системима

* Аутор је научни савјетник и директор Историјског института Црне Горе.

може се вршити на основу анализе јасно формулисаног програма дипломатских активности. Упоредивањем зацртаних програмских циљева с обимом остварених задатака, степеном квалитета, односно степеном стручности којим су их обављали одговарајући органи одређеног међународног сувереног субјекта, могу се изрећи врло прецизни судови о оствареним дипломатским резултатима. На оцјену дипломатских активности земље или њених дипломата може утицати карактер успостављене политичке власти и степен усклађености њених спољнополитичких захтјева с основним принципима функционисања међународне заједнице.

Наведене анализе теже је остварити кад је ријеч о политичким субјектима у процесу конституисања и када, с обзиром на такав њихов статус, треба дати оцјену спољнополитичког или дипломатског рада њихових главних политичких личности. У таквим случајевима по правилу не постоје спомињани програмски документи, нити политичка тијела овлашћена да креирају спољну политику или дају смјернице за рад дипломата или унутрашњих органа за спољно представљање, а што је најважније, таква активност, због међународне непризнатости земље, не сматра се дипломатском, у пуном смислу те ријечи. Потешкоће те врсте обично настају у ситуацијама када се ради о земљама које су у позицији фактички независног субјекта, без међународне признатости, са полусувереним статусом. У том случају рад њихових политичких представника овлашћених за вођење спољне политике само условно може имати дипломатски карактер.

С обзром на то да у ограниченој мјери могу представљати земљу која је, званично, саставни дио неке друге државе, њихови успјеси на међународном плану зависе превасходно од способности личности које их предузимају, и остварених спољнополитичких циљева на чије креирање, по правилу, оне саме пресудно утичу. Како је њихов статус међународно непризнат, као шефова држава, или ресорне извршне власти, они често своје политичке успјехе дугују “сили заштитници” која се појављује као важан фактор у процесу националне еманципације на спољњем плану, као, уосталом, и на другим пољима: националног ослобођења, економског опстанка, развоја државних институција. За Црну Гору, у вријеме књаза Данила, као и раније, таква “сила заштитница” била је Русија. Но, будући да спољнополитичко функционисање, на принципу очекиване подршке силе заштитнице, претпоставља висок степен усаглашености политичких интереса једне и друге државе, посебан значај имају спољнополитички циљеви силе заштитнице са којима треба да буду усклађени основни задаци спољне политике земље под покровитељством. При томе, осим оних

краткорочних, дневнополитичких, постоје и спољнополитички циљеви с карактером константе.

Историјски ход Црногораца, и напори њихових владара (најприје владика) да створе неопходне услове за живот народа, јасно показују да су главни спољнополитички циљеви земље у релативно дугом периоду били готово исти.¹ За ситуацију такве врсте значајни су чиниоци из групе “споро промјенљивих”, као на примјер геополитички положај, који у релативно дугом трајању конституишу исти историјски оквир па и исте циљеве спољне политике земље.

То је видљиво у периоду од проглашења Црне Горе за књажевину, у вријеме владавине књаза Данила, када је наслијеђена неповољна геополитичка ситуација била препрека за остварење спољнополитичких циљева чији садржај је био у основи истовјетан с ранијим. Стицању независности Црне Горе, као дуго примарном циљу спољнополитичких пројекција земље, први световни владар је приступио с посебном упорношћу. Тежња да за кратко вријеме дође до тих дуго прижељкиваних циљева оријентисали су црногорског књаза на радикалне политичке потезе, с елементима заокрета, који су мијењали традицију дотадашњих добрих односа с Русијом.

Проглашење Црне Горе за књажевину, односно Данила Петровића за књаза, о чему ће касније бити више ријечи, за историју Црне Горе било је важан не само политички већ и дипломатски догађај. С једне стране њиме се учвршћивао државни поредак, а са друге то је био и догађај од великог међународног значаја. Иако промјена “облика владавине” према ставу руског двора није смјела да промијени “биће Црне Горе”, одређене врсте промјена свакако су се морале десити. Ван сваке сумње - проглашење за књажевину представљало је даљи корак у еманципацији земље од османске врховне власти и фактички је учвршћивало државни субјективитет земље. То се свакако морало одразити на међународне односе и положај Црне Горе у међународној заједници. Суштина промјене није била у домену другачије правно-политичке реторике изазване чином проглашења, већ и у новом карактеру односа других држава према Црној Гори, односно Османском царству. Историјски значај овог акта несумњиво је измјена квалитета, укупног капацитета, али и облика спољнополитичког представљања Црне Горе.

¹ Ријеч је о томе да је спољна политика сваке земље, по правилу, одређена чиниоцима који имају карактер константе. Они се могу назвати историјским или политичким, националним или државним, или носити неки други предзнак. Ријеч је о елементима као што су међународни положај земље, њен државни статус, величина, етнички и конфесионални састав становништва, природна богатства, а посебно геополитички и стратешки положај. Ти чиниоци се по правилу у дужим временским периодима не мијењају.

Промјена облика владавине уводила је Црну Гору у ред нових политичких, полусуверених политичких субјеката на Балкану, са монархистичким облицима власти, и истовремено мијењала карактер њеног спољњег представљања. Новине су биле видљиве у начину дјеловање прве политичке личности земље, а такође и у карактеру специјалних мисија изабраних дипломатских представника.

Сва дубина промјена облика владавине у Црној Гори и њихових посљедица у спољнополитичким односима земље могла се запазити већ приликом посјете Данила Станкова Петровића Петрограду 1862. Његово проглашење за књаза имало је крупан дипломатски значај.

Промјене су утицале и на начин спољнополитичког представљања земље. Споља видљива главна разлика је била у увођењу свјетовног карактера функције првог човјека у земљи. Дотадашње посјете црногорских владика страним земљама, због елемената теократизма, и поред њиховог и диховног и свјетовног значаја, имале су обиљежја сусрета црквених великодостојника, представника Цетињске митрополије (који су се некад титулисали и титулом егзарха Пећког трона) с представницима руског двора, Светог синода Руске цркве, или пак истакнутим личностима других држава, аустријским царевима, канцеларима или њиховим изасланицима. Сама околност да се радило о високим духовним лицима одређивала је, у протоколарном смислу, третман мисија, укључујући церемонијални дио, као и природу почasti које су им могле бити указане. Њихов конфесионални карактер релативизовао је стварну државнополитичку, односно дипломатску суштину тих мисија. Од институционализације функције књаза као “шефа државе”, одласцима црногорских владара у посјете дворovima других европских држава, и поред његове пуне неизједначености у погледу званичног статуса, у односу на суверене које је посјећивао, није се могао одрећи карактер специјалних мисија на високом нивоу. У питању су били облици *ad hoc* дипломатије која се појавно веома мало разликовала од оне коју су упражњавале међународно признате државе.

Тада достигнути облик заступања Црне Горе, као међународно непризнатог субјекта, код других суверених држава, није, дакле, имао све појавне облике пуног дипломатског представљања, када је ријеч о специјалним мисијама. Ипак, фактичко постојање црногорске државе, и кроз такве протоколарне форме, добијало је неку врсту одговарајуће међународне потврде.

Међутим, промјене облика владавине и прерастање Црне Горе у свјетовну државу, донијели су измјене не само форме и протокола у спољнополитичком представљању земље, већ и друге, суштинске, које нијесу имале само обиљежја спољњег карактера. Управо тај аспект

односа, који није остварен без одређених потреса у земљи², суштински је изражавао значај питања улоге књаза Данила као дипломате и карактера спољне политике земље према другим државама. Испољена свеобухватност, и примјереност цјелини интереса државног субјекта, уз измијењен карактер, говорили су и о проширеном дипломатском капацитету њихових носилаца.

I

Посјета књаза Данила Петрограду одредила је даљу будућност Црне Горе на бази петиције црногорских главара послате руском цару.³ Став Министарства иностраних дјела Русије о црногорским захтјевима формулисан је 8. априла 1852. у реферату Неселъродеа Николају I. Предлог о проглашењу Црне Горе за књажевину, по оцјени канцелара, требало је прихватити како због опасности од биолошког ишчезавања породице Петровић, тако и због тога што Русија као држава покровитељица може давати савјете црногорском народу у одговарајућим случајевима, али да

² Прилично драматична ситуација у Црној Гори изазвана је борбом за власт започетом у оквиру куће Петровића. Владика Раде је својим тестаментом за наслједника оставио “Данила, Станкова сина», свога синовца. Осим цјелокупне “движимое и недвижимое” имовине коју је у земљи имао, њему је оставио “владичество како је од старине узаконјено у Црну Гору”, а брата Пера Томова одредио “да Данила у свачему како свога сина наставља доклен се Данил учини способан народом управљати”. У остале четири тачке владика је изразио тестаменталну вољу о начину поступања с новцем који је оставио: у једној банци у Петрограду (тачка 2) - према Медаковићу ријеч је била о суми од 80.000 дуката; у Бечу код Барона Сине - 50.000 форинти (тачка 3); код брата Тома 50.000 форинти (тачка 4); као и са 40.000 форинти које су биле у «гвозденој каси на Цетиње». У завршном дијелу опорукe владика је сваког оног ко не би поштовао његову посљедњу вољу, односно «преиначио уписано», предавао проклетству: «био му црн образ пред људима и јаросни се Суд Божји над њим извршио за ту грдну неправду коју би пред лицем неба и земље учинио». Д. Вуксан, *Тестамент владике Рада*, Ловћенски одјек, Цетиње јул-децембар 1925, 168-169

³ Захтјеви садржани у писменој петицији кретали су се у оквиру сљедећих тачака: „1. Врховну власт у Црној Гори установити као световну и наследну; 2. Господар црногорски с титулом књаза биће Данило Петровић Његош изабран од покојног владике, а после њега она треба да се преноси на његове прворођене потомке мушког пола; 3. Управљање црквеним пословима у Црној Гори вршиће епископ или архиепископ који ће бити изабран уз посредство правитељства из племена Петровић-Његош или друге фамилије црногорске; 4. Устав, закон и сви садашњи обичаји у Црној Гори остају у пуној важности уколико то не би било противно више изложеним правилима; 5. Нови књаз, који се сада налази у Петрограду, позива се да се што прије врати своме народу... 6. О усвојеним закључцима обавијестити високог покровитеља Црне Горе, Његово императорско величанство а такође и књаза Данила Петровића ради чега је у Петербург упућена депутација.” Н. И. Хитрова, *Россия и провозглашение Черногории княжеством (1852)*, 345

се при томе не може “противити таквим мјерама, које се тичу унутрашњег уређења земље, које су изражене у општим захтјевима цијелог народа и имају још и ту ‘законитост’ да не мијењају вољу покојног владике који је Данила Петровића одредио за свог наследника”.⁴

Од завођења новог поретка у Црној Гори руска влада није очекивала никакве непријатне посљедице, јер се сматрало да ако Црном Гором управља духовно или свјетовно лице, “спољни односи државе због тога се неће промијенити а њен политички положај ће остати као и раније”.⁵ Ипак, испољене су и извјесне резерве. Лоше посљедице увођења новог поретка предвиђане су у случају да у новом устројству обје власти, духовна и свјетовна, буду једна од друге независне, односно постављене тако да представљају два супротстављена политичка центра у земљи. То, ипак, није оцјењивано реалном политичком опасношћу зато што ће у овом случају врховна власт бити усредсређена у личности господара или књаза, а духовној повјерени само црквени послови. Зато се раздори и несугласице с тим у вези нијесу могли очекивати.

Даљи разлог због кога је руска страна прихватала црногорску петицију, био је садржан у томе што се Данило Петровић налазио у таквој животној доби у којој је за посвећење у монашко достојанство са строгим обавезама требало имати посебну наклоност и вољу, а она се није примјећивала код овог “младог владике” и поред тога што он показује општу добру жељу за сарадњу и покорност. У таквим околностима, по мишљењу Неселъродеа, његово увођење у виши духовни чин тешко да би могао да буде сагласно с правилима Руске православне цркве.

Оцјењујући корисним да се у овом, за Црну Гору важном послу поступа опрезно, требало је да император да савјет “да се све ове мјере не сматрају коначно утврђеним и прихваћеним”, тј. остављена је могућност црногорском “владици” “да када дође у зрелије доба још једанпут о свему размисли и расправи с народом и ако околности покажу да је боље да ни у чему не одустаје од ранијег поретка, и сам владалац изјави да жели на крају да прими достојанство монашко и постане епископ, да му се неће ускраћивати то право”.⁶ С претходним је био повезан и трећи предлог Министарства, а то је: да се упуту савјет црногорском Сенату и “владици” да не бирају сада епископа на новопредложеним основама уређења земље. Одлагање избора епископа омогућавало би да се власт новог господара боље учврсти, јер су Црногорци били навикнути да у лицу владике виде свог јединог господара. Касније именоване епископа,

⁴ Н. И. Хитрова, *Россия и провозглашение Черногории княжеством (1852)*, 346.

⁵ Исто, 346.

⁶ Исто, 347.

тј. посебно организовање духовне власти у Црној Гори, не би имало никаквих лоших посљедица за мир у земљи.

У преписци која је о претходним питањима вођена у Русији Данило Станков се титулише као владика. С обзиром на то да он никакав духовни чин није имао, израз “владика” је вјероватно требало да значи врховног поглавара у Црној Гори. У каснијим документима овај начин титулисања је измијењен. Пошто је усвојена одлука о прихватању предложених промјена у Црној Гори, до момента званичног пријема код императора превладала је употреба термина владар, а потом књаз.

Како се са свим предложеним ставовима Министарства иностраних дјела сложио император Николај I, званичан руски став према црногорским захтјевима био је формулисан већ почетком априла 1852. До пријема новог црногорског владара код цара, дошло је нешто касније због опреза Русије условљеног међународним значајем ових корака и могућношћу заштитавања односа не само с Портом већ и са Бечом. Прихватање новог облика владавине у Црној Гори није имало само вид подршке њеном политичком осамостаљивању, већ је могло да буду тумачено и као “опасан заокрет” у источној политици Русије.

У аудијенцију код руског цара Данило је био 27. јуна 1852.⁷ По свему судећи, на пријему је носио мундир сличан оном који је употребљавао српски књаз.⁸ У Зимском дворцу, у духу реферата министра иностраних дјела од 20. априла 1852. и концепта писма канцелара од 24. априла, цар га је упознао са садржајем представке црногорског народа и његовој одлуци да те захтјеве усвоји. Тиме је криза у земљи настала послије смрти Петра II око избора нове прве личности у земљи коначно ријешена. Црна Гора је промјеном облика владавине, прерастајући од условно “теократске земље” у свјетовног субјекта, установила важне основе за даљи процес конституисања државне власти световног карактера.

Пријем књаза Данила на тако високом нивоу значио је и међународно признања већ оствареног посебног државотворног статуса Црне Горе. Именовање младог црногорског владара за књаза био је догађај

⁷ У вези са датумом пријема Данила Петровића код руског цара интересантно је да у писму предсједника Сената Пера Томова њему упућеном стоји: „Примио сам Ваше високопочитаемое писмо 20 Априла ов. г. у којем ми пишете да сте слава Богу добро и здраво, и да Вас је наш велики Цар и Покровитељ пред собом примио како пристои, и да је Негов први поздрав био Вас честитати Књазем Црногорским; то е наша и свега Народа Црногорскога жеља одавно и била е томе свечаноме и веселоме гласу ја сам се са свима Црногорцима обрадовао”. Писмо је написано 16/28. маја 1852. и сасвим на другачији начин говори о датуму Данилове аудијенције код цара. Архивско одјељење народног музеја Црне Горе (АОНМ ЦГ), ф. Данило I прф. 1852, док. од 16. маја.

⁸ Б. Павићевић, Проглашење Данила Станкова Петровића за књаза, 99.

од великог значаја за наставак процеса учвршћења државног поретка у Црној Гори и њен даљи развој у државну заједницу организовану на световним принципима. Готово сувишно је понављати колико је тај акт био важан за њену међународну афирмацију. Посматрано из тог угла сасвим је природно што се проглашење Данила Петровића за књаза није допало Османском царству, као и неким другим државама, попут Аустрије. Осим о оствареном унутрашњем развоју земље, проглашење је говорило о величини руског утицаја на овом простору, што свакако није одговарало дворовима поменутих држава.

Пријем Данила Петровића као књаза Црне Горе код императора Александра II био је крупан дипломатски догађај и истовремено афирмисао црногорског владара у дипломатским круговима Балкана. Износићи разлоге који су навели царски двор да се позитивно изјасни према црногорским захтјевима, руски император посебно је нагласио потребу да нове мјере не промијене карактер односа с Аустријом и Османским царством. Унутрашњи мир и мир на границама оцијењен је као главни задатак будуће политике књаза Данила. Император је, такође, поновио став Министарства иностраних дјела да и поред промјене титуле млади књаз може поново да добије владичанско звање ако изрази жељу за тим. Тиме је историјски чин проглашења Црне Горе за књажевину био окончан.

Да би се избјегла опасност нежељених реакција великих сила, због чина проглашења Црне Горе за књажевину, у концепту писма тајног савјетника Сењавина од 30. јуна 1852, које је прије одласка из Русије дато књазу Данилу, поново је скренута пажња да промјена поретка не смије да утиче на традицију мирних односа са сусједним аустријским и османским областима и улогу цркве у Црној Гори, односно потребу очувања духовног живота народа на ранијем нивоу. То су били главни интереси руске политике. Одлука о признању Црне Горе за књажевину, коју је Данилу Петровићу као књазу, саопштио сам руски цар, имала је изузетан политички и историјски значај.

II

На повратку из Русије Данило Петровић се задржао у Бечу. Иако није успиједио очекивани пријем код аустријског владара, на сусрет с аустријским царем књаз Данило није дуго чекао. Већ почетком 1853. од руског дипломатског представника у Бечу обавијештен је “да је аустријски двор склон да га призна за књаза и да се нада да ће иза тога

⁹ АОНМ ЦГ, ф. *Данило I*, 1852, Сењавин књазу Данилу, 18. јуна 1852.

Аустрија признати независност Црне Горе”.¹⁰ Вијест да би Данило био радо виђен на бечком двору ускоро је потврдио и званичан позив Фрање Јосифа, упућен крајем марта 1853.¹¹

Црногорском књазу, који је у Беч дошао с неколико сердара, приређен је свечан дочек. Осим ручка код цара, у његову част је одржана и војна парада.¹² Мада се са сигурношћу не може говорити о садржају вођених разговора (по неким изворима аустријска влада је предлагала и зближење Црне Горе с Аустријом, уз напуштање ослонаца на Петроград), ипак чињеница је да је књажев боравак у Бечу био на линији даље међународне афирмације Црне Горе као књажевине. Указане почести и начин на који је у аустријској престоници дочекан, по протоколарности је умногоме одговарао облицима дипломатског церемонијала који је практикован при званичним посјетама шефова суверених држава. Књаз Данило је тако за непуне двије године од ступања на власт, као први световни владар у историји Црне Горе, по други пут примљен на највишем нивоу, овога пута од владара аустријске империје.

Неостварена очекивања која су у погледу међународног признања Црне Горе постојала према Париском конгресу 1856, осим протеста књаза Данила представницима великих сила и разочарања због изостале подршке и помоћи Русије, условила су и његов одлазак у Париз. Књажева посјета трећем великом суверену тога доба, цару Наполеону III, проишлаго је из политичке кризе у коју су били запали црногорско-руски односи. Представљала је покушај да се у Француској пронађе савезник, односно потпора за међународно признање независности Црне Горе. Међутим, посјета француском двору, као и разговори које су претходно водили књажеви изасланици, упутили су црногорску спољну политику, од првобитних захтјева за независношћу, у правцу у коме се она није кретала током претходна два вијека, тј. ка преговорима с Портом о званичном признању османске врховне власти. Мада је идеја о пристанку Црне Горе на вазалну потчињеност турском сизерену подразумевала извјесне уступке Порте, ипак је оваква спољнополитичка оријентација, на први поглед, била противна

¹⁰ Душан Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош, друга година владе (1853)*, Записи, 1931, књ. IX, 12.

¹¹ Бранко Павићевић, *Књаз Данило*, 162.

¹² За резултате његовог боравка у аустријској пријестоници везује се и циркулар аустријске владе, упућен војним и цивилним властима у Боки и Далмацији, којим су Црногорци добили право да могу с оружјем ићи по овим областима и да “у сва она мјеста, у која би долазио Књаз црногорски у нашој држави имају му се чинити како од власти војне тако и од грађанске све оне највеће почести, и ће он буде пребивао да му се стави двострука стража од чести”. Д. Вуксан, *Књаз Данило Петровић Његош, друга година владе (1853)*, 12.

основном смјеру дотадашњих ослободилачких напора Црногораца. Иако му није приступљено искрено, већ више у виду политичке и дипломатске тактике ради остварења главног захтјева, питање турског сизеренства је, ипак, озбиљно разматрано на Цетињу.

Због тога, као и због чињенице да су били ослоњени на Француску, овакви спољнополитички потези Црне Горе наишли су на оштру реакцију руског двора. Цјелокупан заплет имао је и своју предисторију.

У контактима које је прије Париског конгреса преко свог ађутанта остварио с руским представницима у Бечу, књаз Данило је предлагао да се делегатима великих сила упуту меморандум о међународном признању Црне Горе. Одлучно противљење Русије таквом предлогу, одобрено од цара Александра II, у инструкцијама Министарства иностраних дјела образложено је тиме да би “црногорски ‘инцидент’ на Париском мировном конгресу само могао још више да ‘komplikuје’ ситуацију, без ‘користи’ за Црну Гору”. То би, по оцјени руске владе, могло да буде чак и “штетно по интересе Црне Горе, ако би се на Конгресу отворила расправа о црногорској независности, јер она фактички постоји; иако формално није призната...”¹³

На разумијевање Русије није наишао ни књажев предлог да он лично или његов представник посјети париску мировну конференцију на којој би:”према писму Александра II, имали да скрену пажњу на сљедеће: “1. Црна Гора и Турска су ‘у непрестаном ратовању’, поред осталог и због једног дијела територије, коју ни турски ни црногорски поданици не могу слободно обрађивати, а без које Црна Гора не може ‘существовати’. 2. Пошто је Црна Гора ‘заточена’, ‘са свију страна’, тако ‘да не може нигдје ни маљејшег пристаништа трговине своје ради имати’, тражи се додјелување црногорској држави села Спича ‘на крају самог антиварског предјела’. 3. Да се тачно одреде државне границе између Црне Горе и Турске, ‘као што су, с Аустријом означене’, с тим да се од Херцеговине уступи Црној Гори, неки мали дио, тј. капетанат оногошки, Дробњак и Пива”¹⁴. Ови захтјеви чинили су суштину каснијег књажевог обраћања европским владарима и меморандума достављеног учесницима Париског конгреса. На њима ће се заснивати и књажеве политичке активности у Паризу, произашле из намјере да након ускраћивања руске подршке сам покуша да допринесе њиховом остварењу.

Књажевом одласку у Париз претходио је боравак његовог ађутанта изасланика Данила Вуковића у француској пријестоници и Милорада Медаковића у Петрограду. Њихов задатак је био да афирмишу

¹³ Б. Павићевић, *Књаз Данило*, 250.

¹⁴ Исто, 251.

идеју о меморандуму силама-учесницама Париског конгреса. Њиме би било тажено признање независности Црне Горе дипломатским путем, територијално проширење уз излазак на море и утврђивање граница према Османском царству.

У Француској је Д. Вуковић добро примљен. Био је у аудијенцији и код Наполеона III и код француског министра спољних послова. И на једном и на другом мјесту јасно му је, међутим, стављено до знања да француски кабинет не може изаћи у сусрет црногорским захтјевима зато што је ограничен одредбама једног тек потписаног међународног уговора.¹⁵ Умјесто тога, Црној Гори су сугерисани непосредни преговори с Портом ради признања султановог сизеренства, док би Црна Гора за узврат добила територијално проширење и излазак на море. У истом правцу су се кретале и сугестије аустријске и енглеске владе. С појачаним политичким притиском на Црну Гору ради прихватања оваквог рјешења, ширене су вијести о припремању турске војне експедиције ради остваривања суверених права османске државе у Црној Гори, односно елиминисања црногорског питања. У таквим околностима, признање врховног османског сизеренства закључењем турско-црногорског уговора све озбиљније је разматрано и на Цетињу. То је чињено и поред руског противљења оваквим корацима у црногорској спољној политици. Разматрање француског предлога, чији је утицај на црногорског владара био све очигледнији, поклапало се с политичком акцијом Енглеске, Француске и Русије да преговорима с Портом испитају могућности реализације овог пројекта.

Став Русије у погледу прихватања сизеренства био је негативан, тј. супротан ставу двије друге европске државе. Међутим, последице пораза у Кримском рату, њена ослабљена међународна позиција није јој омогућавала да битније утиче на политку европских држава према Црној Гори. Штавише, и њена настојања да промијени намјеру црногорског књаза о номиналном признању турског сизеренства, ради добијања изласка на море и територијалног проширења, показивала се безуспјешном. Њен изасланик, нови руски конзул у Дубровнику, Стремухов, све теже је на Цетињу могао да нађе саговорника за политичке ставове свога двора. И поред упорног руског противљења, изгледало је да план ликвидације фактичке независности Црне Горе све више стиче изгледе на успјех. Будући да се за идеју турског сизеренства осим књаза већ био определијелио и највећи број сенатора, књаз Данило је боравак руског изасланика искористио да изврши снажан притисак на руски двор предајући за царску владу и пројект текста уговора о турском

¹⁵ Исто, 250.

сизеренству над Црном Гором. Нацрт уговора, као вид “званичне понуде сизеренства”, пошто је претходно разматран на црногорској скупштини, почетком септембра 1856. послат је у Цариград.

Садржај уговора, у суштини, више је био негација османског врховништва него његово прихватање. У Петрограду је, ипак, оцијењено да усвајање, у било којој форми, таквог предлога представља ударац за традиционалне интересе Русије у Црној Гори.¹⁶ Због тога се Русија, када је крајем новембра пропао још један покушај њеног генералног конзула у Дубровнику да промијени политику црногорског књаза, определијелила за радикалније мјере.

У то вријеме се десила дуго најављивана посјета црногорског књаза Паризу. Послије Вуковићеве мисије, књаз је у септембру 1856. француском вицеконзулу у Скадру Екару изјавио да би желио поћи у Париз, да цару Наполеону III лично захвали за “благоданост и симпатије према Црној Гори, послије чега би пошао у Цариград, да регулише своје односе са султаном”.¹⁷ Француски министар спољних послова, гроф Валуевски, оцијенио је, међутим, књажев захтјев преурањеним. Како је пројект уговора о регулисању турско-црногорских односа сходно француском предлогу већ био упућен у Цариград, а како су се односи с Русијом све више компликовали, књаз је у јануару 1857.

¹⁶ Текст пројекта уговора упућеног у Цариград, који је званично назван „Уговор по којему књаз црногорски и брдски са своје тачке независности пристаје признати номинално сизеренитет Отоманске порте“, садржао је укупно 30 тачака. У којој мјери је текст предложених рјешења био неспојив са било каквим видовима стварног сизеренства Османског царства види се из неколико сљедећих одредаба пројекта уговора: „1) Књажевој држави Црној Гори и Брдима да се присаједини пашалук Херцеговине и од стране Албаније да се досадашње границе исправе и да се присаједини приморски предјел Бар. 2) Књаз црногорски узме титулу краља и називаће се краљем вишеспоменутијех области и присаједињенијех предјела, које ће се посебним Штатутом земаљскијем определијелити. 3) Присаједињени простор земље остаје као и Црна Гора сопственост књаза Црне Горе. 4) Сједињени дио ове земље стоји заједно с Црном Гором у савршеној внутерној и спољашњој власти и управи књаза црногорског. 5) Овом приданом и уједињеном књажевој држави земљом има књаз црногорски власт продаје или промјену земље сам по својој произвољности продавати и мијењати а да се у то нико мијешати не може. (...) 12) Књаз остаје у независној власти сам оглашавати рат или закључивати мир. (...) 19) Дјела внутерног правленија и иностраног одношенија са другијем државама постројава и извршује сам књаз црногорски. 20) У ова дјела и одношенија нема са нико пак ни номинални сизерен мијешати, већ сам књаз с подвлашћеним му правитељством упражњава своју самостојатељну и произвољну власт. 21) Књаз и убудуће задржава свој државни грб - двоглави бијели орао (које је књажевство црногорско од царева српскијех наслиједило) а други на мјесто овог или поред овог задржава власт и право неупотребљавати“. Бранко Павићевић, *План књаза Данила за регулисање односа са Портом 1856. године*, Исторички записи, Титоград 1960, св. 1, 53-54.

¹⁷ Др Радоман Јовановић, *Црна Гора и велике силе 1856-1860*, Титоград 1983, 33.

упутио писмену молбу Наполеону III да допутује у Париз. Француска влада је, међутим, одбила овај књажев захтјев.¹⁸

Но, и поред негативних одговора који су уз оцјену о некорисности таквог пута стизали из Париза, књаз Данило није одустајао од своје намјере. Писмо од руског амбасадора из Беча, Бутберга, као и писмо које је руски конзул из Дубровника упутио једном црногорском капетану крајем јануара 1857, која су говорила о прекиду свих веза руског двора са црногорским књазом, али не и са црногорским народом (у другом су чак Црногорци позвани да промијене свога господара и замијене га једним владиком као што је то раније било), убрзала су књажеву одлуку да и без француског одобрења, као приватно лице, путује у Париз.¹⁹ Француском вицеконзулу у Скадру, Екару, који је на књажев позив дошао на Цетиње, 5. фебруара 1857, саопштио је своју намјеру. Како би избјегао све могуће непријатности због немања француске сагласности о доласку, књаз је изјавио да ће путовати као “катунски војвода - без велике пратње а под изговором да је главни циљ његовог пута, да иде видети свог синовца који се у Паризу налази на школовању.”²⁰ Немајући другог избора и поред “бескрајних заузимања и објашњења”, Екар је, 8. фебруара 1857, обавијестио свог министра спољних послова Валевског да ће књаз Данило отпутовати у четвртак 12. ов. мј. за Париз и Лондон под именом “Воевода де Цатоудесца”.²¹

Књаз је у Париз стигао 7. марта 1857.²² Његова очекивања, да ће личним присуством убрзати рјешавање црногорског питања, показала су се погрешним. У неколико сусрета са француским министром спољних послова, грофом Валевским, у којима су поновљени црногорски захтјеви изложени у меморандуму великим силама, књазу Данилу су изнијети разлози због којих Црна Гора не може очекивати да они буду испуњени. Разграничењу са Турском противила се британска влада, јер би то, посредно, био вид међународног признања Црне Горе; излазак на

¹⁸ Драгослав Страњаковић, *Књаз Данило и питање признања сизеренства Султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића - Цуце у Цариграду 11. јуна 1857* - Записи, књ. VII, св. 5, новембар 1930, 271.

¹⁹ Исто, 271.

²⁰ Исто, 272. У Паризу се тада школовао Никола Петровић, будући књаз и краљ Црне Горе.

²¹ Исто, 272. Књаз је на пут пошао 14. фебруара са својом супругом Даринком, двојицом сенатора, двојицом гардиста и својим личним секретаром, Французом Деларином. Отишао је из Котора лађом преко Крфа. Име под којим је путовао лоше је шифровано, тако да се из француске верзије не види да је ријеч о „војводи катунском”.

²² О књажевом боравку у Француској види: Д. Вуксан, *Књаз Данило, шеста година владе (1857)*, Записи, књ. XVII, Цетиње 1937, 135. и даље; Д. Лекић, *Француски извори о путу књаза Данила у Париз и пријему на који је тамо наишао*, Историјски записи, 1959, књ. XVI; Д. Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860-1914*, 20-25.

море је оспоравала бечка влада, док је територијално проширење Турска условљавала признањем њеног сизеренства. Данило је тако схватио да су “његови захтјеви много теже остварљиви него што је мислио”, односно да до њихове реализације “предстоји дуга и деликатна дипломатска игра, којој он, као човјек од замаха и војничке енергичности, није био много вичан”.²³ Но, и поред тога, у литератури се наводи да се књаз у Паризу достојанствено држао. Одбио је да у аудијенцију код Наполеона буде примљен посредством турског амбасадора, као шеф турске провинције. Излазећи у сусрет његовој молби да не буде примљен као османски вазал већ као владар слободне земље, на француском двору дефинисан је пријем под специјалним условима тако да се више пута сусрео са француским царем.

Пошто упозорења руске владе нису имала утицаја, а књаз Данило наставио са вођењем “самосталне политике” у Паризу, Русија одлучује да обустави све видове заштите Црне Горе. Императорска влада је донијела одлуку “да обустави сваку материјалну помоћ Црној Гори”. Петроградски кабинет такође је ријешо “да се убудуће неће заузимати за ствар Црне Горе, уколико га ко позове да се изјасни о црногорском питању”.²⁴ Осим тога, због потпуне затегнутости односа с Црном Гором, Русија је, као на крајњу мјеру, рачунала на блокаду црногорског капитала депонованог у Петроградској банци, као и на промјену на црногорском пријестолу, довођењем за књаза умјесто Данила Петровића Ђорђија Савова или његовог рођака Крста Петровића.²⁵ Руски генерални конзул у Дубровнику Стремухов је ради тога ступио у тајне везе са Ђорђијем Петровићем, “вођом опозиције” у Црној Гори. Дипломатски притисак који је Русија почела да врши на Црну Гору био је такав да се хтјела изазвати побуна. Он је трајао све дотле док се у Петрограду није сазнало за крајње негативан одговор Порте на понуђени пројекат уговора о сизеренству. Вијест о томе стигла је почетком 1857. и у Црну Гору.

У разговорима који су након тога вођени између петроградског и париског двора, уважени су захтјеви Русије да се преговори између Црне Горе и османске империје, на бази француског предлога о османском сизеренству, за извјесно вријеме одложе. У таквим, измијењеним политичким околностима реализована је посјета књаза Данила Француској.

Ток дипломатске акције великих сила, коју су њихови представници водили у Цариграду, у којој се с руским ставовима о одлагању рјешавања црногорског питања све отвореније саглашавала Француска,

²³ Радоман Јовановић, *Црна Гора и велике силе*, Титоград 1983, 34.

²⁴ Бранко Павићевић, *Књаз Данило*, 272.

²⁵ Исто, 273.

и неприхватљивост за Црну Гору контрапредлога османске владе, утицали су на промјену црногорске политике према француском двору.²⁶ Књаз је схватио да захтјеве којима је започео политички наступ у француској пријестоници мора кориговати. Зато је у ноти од 22. априла упућеној Наполеону III истакнута спремност да се прими сизеренство Порте зарад добијања територијалног проширења или изласка на море. За узврат књаз је молио цара “да посредује код савезника и Порте да се приступи разграничењу црногорске територије према Турској”.²⁷ То је, према истој ноти, било могуће остварити уколико цар узме под заштиту “овај мали хришћански народ који има само у њега повјерење”. Наведени књажеви захтјеви, како стоји у француским документима о резултатима његове посјете, повољно су примљени.²⁸ Цар је “благоизволио обавијестити књаза Данила да му даје своју заштиту”. Такође је обећао акцију француске владе код Порте да би се добио “пристанак да се приступи разграничењу (...) територија између Црне Горе и Турске” које не би повукло “признање независности Црне Горе од стране Турске, нити признање сизеренства султана од стране Црне Горе”.²⁹ Тим је књажева дипломатска акција, иако нијесу остварена његова главна очекивања да ће својим присуством лично допринијети рјешавању црногорског питања, ипак дала неке резултате. Ако ништа друго, посјетом Паризу он је допринио “да се црногорско питање још јаче уврсти у сплет европских питања и заинтересовао за њега не само велике силе већ и европско мњење”.³⁰

Првобитну намјеру да последије Париза посјети Лондон књаз није остварио. Због неспремности британског кабинета да подржи црногорске захтјеве према Турској, нађен је начин да се молба одбије. По повратку из Париза, мада се задржао у Бечу, није дошло до аудијенције код аустријског цара, јер се представљање посредством турског амбасадора постављало као непремостива препрека на коју књаз Данило није хтио пристати.

²⁶ Услови које је у јануару 1857. поставила Порта да би се регулисало црногорско питање састојали су се у следећем: „1) да Црна Гора призна сизеренство Султаново, 2) да прекине све политичке и верске односе са Русијом и 3) да пристане на установљење једног погодног пута кроз Црну Гору који би везивао Албанију са Херцеговином“. Опширније види: Д. Страњаковић, *Књаз Данило и питање сизеренства султана над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића - Цуце у Цариграду 11. јуна 1857*, 331.

²⁷ Д. Лекић, *Француски извори о путу књаза Данила у Париз и пријем на који је тамо наишао*, Историјски записи, књ. XVI, 1959, 3-4, 52.

²⁸ Исто, 53.

²⁹ Исто, 53.

³⁰ Р. Јовановић, *Црна Гора и велике силе 1856-1860*, 38.

III

Резултати књажеве посјете Француској биће видљиви током наредне године, када је послје Греховске битке 1858, да би спријечио даље крвопролиће и турску освету, Наполеон III послао своју поморску флоту у воде испред Дубровника и предложио великим силама да се изврши разграничење између Црне Горе и Турске.

Разграничење које је обављено након конференције одржане крајем те године у Цариграду, представљало је вид међународног признања независности Црне Горе, мада не потпуног, а обухватило је и извјесно територијално проширење. Рад руског делегата у Комисији за разграничење, довео је до нормализовања односа с Петроградом. Током рада Комисије, десио се још један догађај који је одражава суштину дипломатских напора књаза Данила.

Наиме, члан Међународне комисије за разграничење, представник Француске Екар, предложио је успостављање одговарајућих односа између Црне Горе и Турске, путем црногорских заступништава у утврђеним турским градовима у Подгорици, Скадру и Никшићу, сличних установи хрват-баша, који су од средине XIX вијека као плаћени државни чиновници, заступали интересе Црногораца у Цариграду. На ову Екарову иницијативу књаз је реаговао предлогом о успостављању директних “дипломатских” односа између Црне Горе и турских власти у Скадарском санџаку. То је значило остајање на ранијој политичкој позицији о нужности остваривања међународног признања Црне Горе, што је била једна од главних одлика дипломатије Данила Петровића.

На сличан начин, али без успјеха, он је ту врсту односа покушао да оствари и према Аустрији када је била у питању конзуларна агенција у Котору, која је постојала и у вријема црногорских владика Петра I и Петра II Петровића Његоша, предложивши, након пеузимања власти, да она добије статус званичног представништва Црне Горе у тој земљи. Тај предлог, на жалост, није прихваћен.

Застој у руско-црногорским односима, настао због помјерања до којих је дошло у избору спољнополитичких партнера Црне Горе, у посљедњим годинама владавине књаза Данила, кроз рад комисије за разграничење је отклоњен. У току рада на разграничењу, дошло је и до обнављања односа руске владе и црногорског књаза. Тако је Русија поново постала важан спољнополитички партнер Црне Горе. Ипак, њен апсолутни утицај у Црној Гори није враћен све до 1869. године. За ту годину се везује прва посјета књаза Николе Петровића Петрограду. Осим саме посјете, за даљи ток црногорско-руских односа значај су

имале промјене које су тада наступиле у руској спољној политици, у погледу главних спољнополитичких партнера на Балкану.

IV

Када говоримо о дипломатији Црне Горе од њеног проглашења за књажевину и кназу Данилу Петровићу као дипломати, онда прије свега морамо да истакнемо битне циљеве спољне политике Црне Горе у том периоду (1852-1860). Они свакако нису били формулисани у виду посебног програмског акта, али су били јасно видљиви из вишевијековне традиције борбе Црногораца за ослобођење од османске власти. Данило Петровић их је добро схватао и настојао да у што краћем року оствари.

На радикализацији питања стицања независности Црне Горе, потреби њеног осамостаљивања у односу на врховну османску власт, могу се пратити основни принципи спољнополитичке дјелатности књаза Данила и дефинисати главне црте дипломатског профила његове личности. Задаци који су пред њим стајали као и до тада били су: државно конституисање, стицање независности и територијалног ширења Црне Горе. Црногорски књаз је, остајући, у основи, у духу укупне националне мисли Црногораца, ради остваривања наведених циљева направио заокрет који је изводио земљу из дотадашњег, традиционалног, историјског лежишта и њене вишевијековне спољнополитичке оријентације на заштиту и подршку Русије, кад је било у питању ослобођење земље од турске власти и стицање независности.

Тежећи остварењу тих задака, књаз Данило Петровић Његош је улагао значајне дипломатске напоре, али предузимао и војне активности, и истовремено настојао да јачањем државног организма земље, Црну Гору учини значајним фактором у међународном животу Балкана. Правилно је процјењивао да је њено унутрашње јачање услов остваривања важних резултате на спољнополитичком плану.

Књаз Данило се, у периоду своје владавине 1852-1860. налазио на челу земље која је посједовала државност у фактичком смислу, у пуном значењу те ријечу, али не и у смислу међународног права. На челу апсолутистичког система власти, чије је темеље поставио Петар II Петровић Његош. Својом укупном дјелатношћу, изградњом институционалне државне структуре, законодавним радом, организацијом државне управе и спроведеним реформама у војсци, он је учинио Црну Гору снажним геополитичким субјектом, а тиме и незаобилазним међународним фактором у политици великих сила према југоистоку Европе. Црној Гори у вријеме књаза Данила је недостајало још једино међународно признање, па да постане пуноправни члан међународне

заједнице. За допринос том циљу, признатост од ”цивилованих народа”, осим проглашења земље за књажевину, значајно је било и међународно разграничење и одређено територијално проширење Црне Горе, као и бројни други постигнути резултати, чиме је убрзан њен историјски ход ка сувереном статусу.

За књаза Данила важи оцјена да је био јака личност, енергична, државник крупног замаха и великог политичког прегнућа, што је подразумејавало да се жељени циљеви, прије свега стицање независности земље, остваре што је могуће прије. То је свакако, посебно кад је ријеч о усклађивању интереса малих држава са политичким пројектима великих сила, чинило посебним начин његовог дипломатског дјеловања који није увијек било у складу са спољнополитичким принципима кабинета великих сила. Тежња да циљеве црногорске спољне политике оствари што је могуће брже, позитивно је повукла Црну Гору у нове историјске процесе, али истовремено произвела и привремене промјене, у односу на праксу спољнополитичког дјеловања и облике дипломатских активности који се нису подразумејавали за дипломатију малих земаља XIX вијека.

Radoslav RASPOPOVIĆ

PRINCE DANILO PETROVIĆ NJEGOŠ AS A DIPLOMAT

Summary

A change in the form of government, i.e. proclamation of Montenegro as a Principality introduced a new stage in the development of the Montenegrin state. It can be seen from two interrelated aspects. Introducing secular government meant surpassing the patriarchal forms of social life and political organization of the country, and introducing a form of government which strengthened the position of personal rule of a sovereign as a supreme decision-maker and absolute ruler. The absolutism established by Petar II Petrović Njegoš, in form of an unlimited personal rule, which was aimed at strengthening and reinforcing the state apparatus, was further elaborated by Prince Danilo.

On the other hand, abandoning the “Montenegrin theocracy” and proclaiming the country as a principality resulted in new forms of diplomatic life dictated by the altered forms of government. The mentioned changes were also accompanied by internal state reforms brought about by Prince Danilo’s power, and were aimed at introducing new and more modern forms of social relations into the country and thus strengthening its internal stability and international reputation. Stronger personal rule of the Prince, which affected both internal and foreign relations, also resulted in new forms of foreign policy activities which differed from the previous ones in their fierceness, but which also deviated from the traditional forms of Montenegrin diplomatic activities, and from its traditional allies.